

**Avenida
Olof Palme**

Av. 1.173

De svensk-portugisiska relationerna 1965–1972

En ny diplomatisk historia

OSCAR NYGREN*

Stockholms universitet

Introduktion

I Moçambiques huvudstad Maputo korsar gatorna *Avenida Olof Palme*¹ och *Avenida Ho Chi Min* varandra och bildar – tillsammans med de mördade afrikanska frihetskämparna Eduardo Mondlane och Amilcar Cabral samt en rad kommunistiska portalgestalter som Lenin och Mao – ett sällsamt politiskt sällskap för den förre svenske statsministern. Att Palme som enda västerländska namn tagit plats bredvid döda militärer och revolutionärer berodde på stödet den svenska staten gav till de afrikanska befrielseörelserna under 1960- och 1970-talen. Ett bistånd som Palme personifierade genom sin radikala retorik och vänskap med prominenta afrikanska ledare som de ovan nämnda, Julius Nyerere och Kenneth Kaunda.²

Aktiveringen av den svenska utrikespolitiken, där bistånd till befrielseörelserna kom att bli en av grundpelarna, har stått i centrum för den modernhistoriska utrikespolitiska forskningen. Årtalet 1965 har ofta fått symbolisera aktiveringen, då Palmes väldokumenterade tal inför broderskapsrörelsen blev aktivismens *primus motor*, den retoriska gnista som omformulerade den svenska utrikespolitiken.³ Även om det

* Filosofie master i historia

1. Tack till Urban Lundberg som uppmärksammade mig på denna kuriositet.

2. Ann-Marie Ekengren, *Olof Palme och utrikespolitiken: Europa och Tredje världen* (Umeå 2005) s. 169.

3. Det finns forskare som velat nyansera den aktiva utrikespolitikens uppkomst, exempel på detta är Bo Hult, som visar på vikten av Sveriges roll i FN på slutet av 1950-talet i avhandlingen *Sweden, the United Nations, and decolonization: A study of Swedish participation in the Fourth committee of the General Assembly 1946–69*, (Lund 1974) s. 172–173; Ingmar Ottossons, vars emfas ligger i stället på hur Sverige agerade inom Nationernas förbund och vad det fått för konsekvenser för den senare svenska utrikespolitiken i *Krig i fredens intresse eller neutralitet till varje pris: Sverige, NF och frågan om kollektiv säkerhet 1935–1936* (Lund 1986) s. 9, 257–258; Aryo Makko, som menar att den svenska utrikespolitiken måste ses i relation till säkerhets-

utrikespolitiska forskningsfältet har haft en slagsida till att tillskriva Palme en allt för stor roll i aktiverandet av den svenska utrikespolitiken, speciellt under hans tid som statsråd, kom han under slutet av 1960-talet att bli en stark internationell röst för tredje världen.⁴ Det är väl etablerat inom forskningen att den förändrade ideologiska kontexten, som omslöt 1960-talet, utgjorde grunden för aktiveringen av den svenska utrikespolitiken. En ny radikal vänster växte sig starkare, ofta i direkt konflikt med socialdemokratin, samtidigt som internationella kriser som Vietnamkriget och tredje världens lidande flyttade in i vardagsrummen via radio och tv. Således kom den tredje världens kriser att bli ett ideologiskt nav i både inrikes- och utrikespolitiken, något som alla svenska partier behövde förhålla sig till.⁵ I tillägg till detta kom den utrikespolitiska retoriken att utvecklas inom socialistinternationalen, som fungerade likt en ekokammare för internationalisterna Olof Palme, Willy Brandt och Bruno Kreisky.⁶ Triumviratet kom att begagna sig av liknande forum och retorik för att etablera en särskild image. Denna utrikespolitiska profil har blivit så allena rådande att den även påverkat historieskrivningen i respektive länder, men kanske starkast i tredje världen.⁷

politiken och relationerna med Sovjetunionen. Den aktiva utrikespolitiken var riktad mot periferin och inte närområdet: "Sweden, Europe, and the Cold War: A Reappraisal", *Journal of Cold War Studies* 14:2 (2012) s. 68–97.

4. Att Palme redan tidigt i sin politiska bana kom att intressera sig för utrikespolitik råder ingen tvekan. Exempelvis var han ordförande för en av administrationsutredningarna inför biståndsproposition 1962:100 (även kallad biståndsbibeln) och var tillförordnad utrikesminister i semesterregeringen 1965 då han höll Gävletalet.

5. Forskare som poängterat den radikala vänsterns betydelse i positionsförändringarna i den svenska utrikespolitiken är Kim Salomon, *Rebeller i takt med tiden: FNL-rörelsen och 60-talets politiska ritualer* (Stockholm 1996) s. 294–300; Jens Ljunggren, *Den uppskjutna vreden* (Lund 2015) s. 203, 208–218; Martin Wiklund, *I det modernas landskap: Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990* (Stockholm 2006) s. 108; Kjell Östberg, *I takt med tiden: Olof Palme 1927–1969* (Stockholm 2008) s. 255–263; Ulf Bjereld, Alf W. Johansson & Karl Molin, *Sveriges säkerhet och världen fred: Svensk utrikespolitik under kalla kriget* (Stockholm 2008) s. 230–231.

6. Förbundskanslererna Brandt och Kreisky var båda landsflyktingar i Sverige under kriget och skaffade där starka band till den svenska socialdemokratin. Mer om Willy Brandt och andra tyska socialister i Sverige under kriget kan läsas i Klaus Misgelds *Die "Internationale Gruppe demokratischer Sozialisten in Stockholm" 1942–1945: Zur sozialistischen Friedensdiskussion während des Zweiten Weltkrieges*, (Uppsala 1976).

7. Norbert Götz har påpekat i en recension av Abdul Karim Banguras *Sweden vs apartheid: Putting morality ahead of profit*, (Burlington 2004) att bokens kärna bygger på en idé om "svensk exceptionalism", vilket lägger sig som en slöja av panegyrik över innehållet. Norbert Götz "Rezension" *Zeitschrift für Politik, Wirtschaft und Kultur* 8:2 (2005) s. 117–119. Ett annat exempel på liknande forskningssvagheter kan hittas i B. Vivekanandan, *Global Visions of*

Den äldre diplomatihistorien med fokus på beslutsfattande och eliter kom efter att ha varit en av de mer framträdande historiska subgenrerna under 1800-talet och det tidiga 1900-talet att utdömas som otidsenlig inom den efterkrigstida historieforskningen.⁸ I ett svenskt perspektiv har denna äldre diplomatihistoria ofta förknippas med Hjärne-traditionen: där statens historia och dess mest utmärkande gren utrikespolitiken stod i centrum.⁹ Detta förhållningssätt till och förståelse av diplomati har dock förändrats under de senaste decennierna. Ny diplomatisk historia (*New Diplomatic History*) är samlingsnamnet för denna strömning där olika forskare applicerat nya perspektiv för att studera diplomatiska relationer. Gemensamt för perspektiven är att de utgår från sociala miljöer, kulturella föreställningar, personliga ideologier och ekonomiska strukturer i både nationella och transnationella analyser.¹⁰ Utvecklingen har medfört en metodologisk renässans där historiker har expanderat det diplomatiska fältet till att omfatta förut negligerade aktörer, ämnen och interaktioner.¹¹ Detta synsätt har inneburit att gränserna för vad som räknas som diplomati har succesivt flyttats och den nya diplomatiska historien har därmed kommit att omfatta allt fler teman och problemområden än den traditionella. För att tala med Isabella Lazzarini ska diplomati ses som en flexibel politisk aktivitet bestående av förhandlingar, informationssamlande, representation och kommunikation. Allt detta interagerar parallellt med den politiska och kulturella transformationen av makt och auktoritet.¹²

Olof Palme, Bruno Kreisky and Willy Brandt *International Peace and Security, Co-operation, and Development* (Cham 2016).

8. Howard LeRoy Malchow, *History and International Relations: From the Ancient World to the 21st Century* (London 2020) s. 31–32; Isabella Lazzarini, *Communication & Conflict: Italian Diplomacy in the Early Renaissance, 1350–1520* (Oxford 2015) s. 2–3.

9. Gunnar Artéus & Klas Åmark, *Historieskrivningen i Sverige* (Lund 2012) s. 78–83.

10. Ett exempel på detta är Aryo Makkos *European Small States and the Role of Consuls in the Age of Empire* (Leiden 2020).

11. Endast ett axplock av den rikhaltiga litteraturen kan nämnas här: Malchow (2020) s. 33–34; Frédéric Bauden & Malika Dekkiche (red.), *Mamluk Cairo, a Crossroads for Embassies: Studies on Diplomacy and Diplomatics* (Leiden 2019) s. xii; Simon Mikkonen & Pia Koivunen (red.), *Beyond the Divide: Entangled Histories of Cold War Europe* (New York 2015) s. 24–25; Giles Scott-Smith, "Introduction: Private Diplomacy, Making the Citizen Visible", *New Global Studies* 8:1 (2014) s. 2–3; för en svensk introduktion till *New Diplomatic History*, se Susanna Erlandsson & Sari Nauman (red.), *Tillit och diplomati: En diskussionsbok om personliga relationer och diplomatiska processer 1670–1990* (Uppsala 2019) s. 7–16.

12. Lazzarini (2015) s. 4.

I den här essän visar och diskuterar jag utifrån två empiriska exempel möjligheten att öka förståelsen för den svenska aktiva utrikespolitiken genom att anlägga ett nytt perspektiv på den svenska diplomatihistorien. Källmaterialet består av diplomatrapporter från och till ambassaden i Lissabon mellan 1965 och 1972, varav jag har valt att fokusera på två perspektiv som hittills inte varit framträdande i den svenska utrikespolitiska forskningen. Dels hur andra europeiska småstater förhöll sig till svensk utrikespolitik – i detta fall Portugal och den indignation som de gav uttryck för på grund av det moraliska och materiella stödet som Sverige gav till befrielseörelserna i portugisiska Afrika. Dels hur de svenska ambassadörerna reagerade och förhöll sig till både den portugisiska indignationen och den aktivare svenska utrikespolitiken som dirigerades från UD.

Den portugisiska förtals- och presskampanjen mot Sverige

Innan jag går vidare till de förändrade förutsättningarna för de svensk-portugisiska relationerna måste något sägas om Portugals historiska kontext. *Estado Novo*-diktaturen utvecklades efter den första portugisiska republikens fall 1926 under professorn i nationalekonomi António de Oliveira Salazars (1889–1970) bestämda hand. Salazars Portugal var under hans och efterträdaren Marcelo Caetano (1906–1980) styre en repressiv polisstat vars politik i hög utsträckning grundade sig på en ideologisk autarki.¹³ Det var just den kombinationen som gjorde kolonialkrigen i Moçambique, Angola och Guinea-Bissau oundvikliga. Idén om att Portugals kolonier egentligen inte var kolonier *per se* utan en integrerad del av Portugal, de så kallade *översjöiska provinserna* (*provincias ultramarinas*), var väsentlig i oviljan att ge upp dessa områden. Även det att en väsentlig del av Portugals jordbruksprodukter och råmaterial hämtades från kolonierna spelade in.¹⁴ Portugal hade inte de ekonomiska förutsättningarna för att exempelvis genomföra sin egen *Françafrique*-politik, där man med ekonomiskt inflytande kunde hålla kvar mycket av sina positioner och fördelar i de forna kolonierna, självständiggörande till trots. Sociologen Göran Therborn menar att imperialistiska stater

13. Walter C. Opello, Jr. *Portugal: From Monarchy to Pluralist Democracy* (San Francisco 1991) s. 46, 59, 70.

14. Arslan Humbaraci & Nicole Muchnik, *Portugal's African Wars: Angola, Guinea Bissao, Mozambique* (New York 1974) s. 81–85.

som var ekonomiskt svaga hade större benägenhet att försöka hålla kvar de traditionella koloniala hierarkierna. Det främsta exemplet på detta är enligt Therborn Portugal och dess afrikanska kolonier.¹⁵ I stället för avkolonisering förde man regelrätt krig mot motståndsgруппerna PAIGC (Guinea-Bissau), MPLA (Angola) och FRELIMO (Moçambique) med som mest omkring 130 000 soldater stationerade i kolonierna. Dessa krigs omkostnader kom under de aktivaste åren att utgöra nästan hälften av den portugisiska statsbudgeten.¹⁶

Det var upptrappningen från kris till krig som utgjorde bakgrunden till att en, i princip, enad svensk riksdag röstade för att officiellt stödja flera av de nationella befrielseörelserna i Afrika humanitärt den 21 maj 1969.¹⁷ Som första industrialiserade västland tog Sverige ställning för befrielseörelserna i det portugisiska Afrika. Beslutet hade föranletts av ett längre engagemang för Afrika, vilket hade accelererats av de vildsinta protesterna kring ASEA:s möjliga medverkan i uppförandet av Cabora Bassa, ett vattenkraftverk i Moçambique som även skulle försörja delar av Ian Smiths Sydrhodesia och apartheidstaten Sydafrika.¹⁸ Redan innan det humanitära biståndet beviljades hade Portugal retat sig på det svenska agerandet i FN, men även hamblockader och Peter Weiss teateruppsättning *Sånger från skräpuken* 1967 kom att spela en roll i det utrikespolitiska spelet.¹⁹

Den första portugisiska presstexten som finns översatt i Utrikesdepartementets arkiv som behandlar den svenska hållningen i FN är daterad 1965 – efter Sverige hade röstat med utvecklingsländerna i ett fördömande av de portugisiska kolonialkrigen. I en ledare i *Diario de Noticias* med rubriken "Att lägga näsan i blöt" framförde den anonyme skribenten sin kritik av de svenska FN-representanterna, genom att först måla upp en idealbild av den klassiska diplomatin. Det fanns en tid då "spetsmanschetter" och "sammetston" var diplomatens främsta vapen, men detta hade nu drastiskt förändrats. Förfallet började med Chrusj-

15. Göran Therborn, *What Does the Ruling Class Do When it Rules* (London 1989) s. 99.

16. Den portugisiska kolonialpolitiken, från ambassaden i Lissabon till UD (specifikt till utrikesministern Krister Wickman), 24.08.71: UD, HP1, Riksarkivet (RA), Dnr 36/208.

17. Tor Sellström, *Sweden and National Liberation in Southern Africa: Solidarity and Assistance 1970–1994, volume II* (Uppsala 2002) s. 42–43.

18. Ove Nordenmark, *Aktiv utrikespolitik: Sverige–Södra Afrika, 1969–1987* (Stockholm 1991) s. 44–46, 69.

19. Skräpuken och båtblockaderna kommer inte tas upp vidare i denna essä, men dessa episoder består av ett rikt källmaterial för vidare forskning.

tjovs symboliska sko i FN 1960 och växte fram till den svenska "näsan" som var både "pompös" och "snörvlande", vars nasala äventyr drog fram där det inte var påkallat. Sedan följer ett sammelsurium av anklagelser och anspelningar på klassiska mytbilder om svenskar:

En framstående svensk riksdagsman har, för att bryta ned de sista skansarna på äktenskapet och familjens område, begärt att blodskam skall tillåtas. Vi efterblivna här i södern, tror att det är till fördel att ha vissa institutioner, som utgör en indikation på vår civilisation och som innebär att vi inte återgår till djurstadiet. Vi ser att i Sverige tänker man på ett motsatt sätt. Nudismen i dess mest paradisiska bemärkelse är allmän. Att vandra omkring naken, legalisera blodskam, dekretera den fria kärleken, att sålunda gå tillbaka till kaninstadiet [...] Vi tycker heller inte om – och här handlar det inte längre om förslag utan om realiteter – den rasdiskriminering som existerar i Sverige och för vilken eskimåer och lappar blivit offer. Dessa förvägras politiska rättigheter, de tillåtes ej tillträde till restauranger, ej heller vissa hotell.²⁰

Ännu längre gick utrikesminister Alberto Franco Nogueira som i samma tidning frågade sig om Sveriges regering var "stöddiga, obehagliga och interventionistiska" på grund av att de härstammade från ett land utan vare sig sol eller problem. Nogueira hade utan framgång försökt klassificera den svenska "fantastiska elakheten. Om nu denna nordiska sjukdomstyp i tillräcklig grad finns specificerad i psykiatrin." Det svenska sinnet var inte enbart själssjukt utan det värsta av allt, menade Nogueira, var att det "frihetsdeliriska" Sverige hade fått betydande inflytande i FN trots att "trista svenskar endast känner den svarta kontinenten via en hastig blick."²¹ Även när Sverige berördes i positiva ordalag, och då enbart nostalgiskt, var det med schablonbilden som föresyn. Det var midnattssolens och det skogstäckta vemodets land som producerat världsmän som Carl von Linné och Gustav II Adolf, vilka fick stå som motbild till samtidens Sverige.²² Faktum är att den svenska "interventionspolitiken"

20. Ambassaden i Lissabon till UD, "Att lägga näsan i blöt", översättning av ledare i *Diario de Noticias* 20 mars 1967, 23.3.1967: UD, HP1, RA, Dnr 89/91.

21. Presskampanj mot Sverige, från ambassaden i Lissabon till UD, A 17.3.67: UD, HP1, RA, Dnr: 89, skr.85.

22. Presskampanj mot Sverige, från ambassaden i Lissabon till UD, A 17.3.67: UD, HP1, RA, Dnr: 89, skr.85.

inte stannade vid bistånd och moraliskt stöd för befrielseörelserna; nära kontakter etablerades också med den portugisiska socialisten och dissidenten samt sedermera premiärministern Mário Soares.²³

När väl det svenska biståndet till befrielseörelserna i portugisiska Afrika blev en realitet lät inte kritiken vänta på sig. Förutom att den portugisiska ambassadören Simoes Affras kallades hem för konsultationer fortsatte den antagonistiska portugisiska presskampanjen.²⁴ Ett återkommande tema i denna var att Sverige inte hjälpte kolonierna av humanitära skäl utan av nykoloniala. Nogueira hade i ett anförande i ett radioprogram 1969 anklagat Sverige för att sätta de materiella värdena och exploateringen av den afrikanska marknaden främst i målet med biståndet. Den svenska idealismen var inget annat än ett spegelfakteri, särskilt eftersom det svenska folket var det mest "outhärdligt rasistiska". Ett bevis för denna nykolonialism var, enligt Nogueira, det svenska stöd som givits till den egyptiske presidenten Gamal Abdel Nasser och byggnationen av Assuandammen. Detta angrepp på Sverige var enligt ambassadören i Lissabon Gunnar Dryselius anmärkningsvärt eftersom det kom från en politiker med sådan dignitet och inte de vanliga anonyma ledarsidorna.²⁵ Alves Pinheiro, en köpt PR-man av den portugisiska regeringen enligt diplomaten Carl-Gustav von Platen, frågade sig i artikeln "Låt oss rädda Sveriges ungdom" i tidningen *O Mundo Português* varför den svenska regeringen var intresserad av att stödja "rövare" och "terrorister". Extra komprometterande var att Sverige erkände sin medhjälp – i humanitärismens ledband – till "de banditer som anfaller och mördar äldre och småbarn i självbestämmandets namn".²⁶

Pinheiro ville starta en motkampanj, en humanitär räddningsaktion till förmån för den svenska ungdomen som hade lämnats oskyddad mot det svenska samhällets depravation. Exempel på den svenska

23. Samtal med portugisisk socialistledare, från ambassaden i Lissabon till UD, A 28.7.69: UD, HP1, RA, Dnr: 36/169.

24. Redan 1968 lät Portugal genom säkerhetspolisen PIDE utvisa två svenska journalister som hade begått politiska "försyndelser" och därmed var "persona non grata". Utrikesrådet och chefen för UD:s politiska avdelning Wilhelm Wachtmeister skriver till den svenska ambassaden i Lissabon att det var den portugisiska ambassadören i Stockholm, Simoes Affras, förslag att de båda journalisterna skulle utvisas: Utvisning från Portugal av svenska journalister, från UD till den svenska ambassaden i Lissabon. 26.09.68: UD, HP1, RA, Dnr: 21.

25. 1554 Svensk P Lissabon, från ambassaden i Lissabon till UD, 10.10.69: UD, HP1, RA, Dnr: 33A.

26. Förbindelserna Sverige-Portugal, från ambassaden i Rio De Janeiro, 14.11.69: UD, HP1, RA.

gudlösheten, vilket var anledningen till de skyhöga självmordstalen, var att sexuallivet hade blivit så promiskuöst att det var vanligt med "gruppsexbröllop".²⁷ Denna återkommande trop om den svenska sexuella avarten i form av blodskam eller polyamori torde ha varit en extra effektiv retorik i det strikt katolska Portugal. Det blir nämligen tydligt att den portugisiska agitationen hade ett inrikespolitiskt mål, att legitimera kolonialkrigen genom att skapa en yttre ideologisk fiende i Sverige. Dryselius svarade på den portugisiska kritiken genom att framföra klagomål till Caetanos understatssekreterare.²⁸ Han framhöll att den låga kvalitén på deras presskampanj hade börjat bli politiskt farlig och att den borde stoppas innan den utlöste "oväntade och svårbemästrade situationer".²⁹ Dryselius kunde även avslöja att han fått mottaga "utomordentligt nedriga personligt sårande anonyma brev", vilket verkar haft en viss effekt på understatssekreteraren som lovade att göra vad han kunde för att tona ner överdrifterna i kampanjen.³⁰

Med anledning av de kraftiga portugisiska protesterna mot det svenska biståndet höll Olof Palme en presskonferens den 14 oktober 1969. Frågorna var många: Vilken relation ville Sverige egentligen ha med Portugal och visste Sverige vilka de gav stöd till? Och var den svenska regeringen tillräckligt kvalificerad för att avgöra det? Palme svarade diplomatiskt: "vi önskar goda relationer till alla länder", men tillade att "[d]et är ingen hemlighet att vi är emot Portugals kolonialpolitik".³¹ På andra frågor svarade Palme att på grund av hans nära vänskap med FRELIMO:s ledare Eduardo Mondlane och de upplysningar som regeringen hade fått av den tanzaniske presidenten Julius Nyerere var han väl förtrogen med situationen i Afrika.³²

Som svar på denna presskonferens kunde ambassaden i Lissabon rapportera hem till Stockholm att de portugisiska tidningarna reagerat på Palmes uttalanden med rubriker som "Svenska regeringen i brotets tjänst" från *Diario da Manha* och "Otrolig attityd" från *Diario de*

27. Förbindelserna Sverige-Portugal, från ambassaden i Rio De Janeiro, 14.11.69: UD, HP1, RA.

28. Understatssekreterare har ungefär samma funktion som statssekreteraren har i Sverige.

29. För polchefen, från ambassaden i Lissabon till UD, 18.10.69: UD, HP1, RA, Dnr: 41B.

30. För polchefen, från ambassaden i Lissabon till UD, 18.10.69: UD, HP1, RA, Dnr: 41B.

31. Statsminister Palmes presskonferens Pressbyrå till ambassaden i Lissabon, 14.10.69: UD, HP1, RA, Dnr: 149.

32. Statsminister Palmes presskonferens Pressbyrå till ambassaden i Lissabon, 14.10.69: UD, HP1, RA, Dnr: 149.

Noticias. Under dessa rubriker applåderades det från portugisiskt håll över en uppmaning till bojkott av svenska varor från de municipala myndigheterna i Angolas huvudstad Luanda. Det rapporterades även att vägförvaltningen i Porto skulle sluta köpa in lastbilar från Volvo.³³ Detta menade UD stred mot de frihandelsprinciper som var gällande inom EFTA.³⁴ Dessutom hade handelsminister Gunnar Lange poängterat 1966 att det fanns förbehåll för att framföra kritik mot Portugal inom EFTA-ramen: "Det skulle starkt försvåra våra möjligheter att verka inom EFTA om jag gjorde en officiell aktion i rasfrågan."³⁵ Detta var en återkommande slitning mellan UD och finans- och handelsdepartementen under 1960-talet. Exempel på detta var förutom Langes ovilja till att prata om raspolitik i EFTA även Gunnar Strängs ovilja att undvara medel till det svenska biståndet.³⁶ Idealism, ideologi och frihandel hamnar här på kollisionkurs med varandra. Den svenska idealismen skapade friktion både mot de egna frihandelsidealerna och gentemot – vad den svenska diplomaten Sven Persson kallade – den portugisiska teoretiska patriotismen, det vill säga den ideologiska självbilden.³⁷

Argumentet att det svenska biståndet var en del av ett exploaterande nykolonialt projekt kan sammanlänkas med den portugisiska självbilden. Enligt Salazar och *Estado Novo*-diktaturen var Portugal med tillhörande kolonier grundat på en idé i stället för att vara ett rent ekonomiskt företag. Som Salazar uttryckte det, "skulle man kanske skilja kolonisationen tydligare från kolonialism, den mänskliga missionen från den ekonomiska utvecklingens affärsföretag, vilka, som andra affärsföretag, drivs så länge de ger profit men sedan uppges".³⁸ *Estado Novo*-diktaturen hade, enligt de själva, till skillnad från andra kolonialstater inte några rasbarriärer. Kolonialministern Adriano Moreira (1961–1963) formulerade det

33. 1554 Svensk P Lissabon, från ambassaden i Lissabon till UD 15.10.69: UD, HP1, RA, Dnr: 33A.

34. De svenskportugisiska relationerna hade under det tidiga 1960-talet varit tämligen goda, och båda länderna var medgrundare av EFTA (Europeiska frihandelssammanslutningen) 1960.

35. Citatsamling rörande svenska uttalanden om Portugal, skrivet av Peter Kleen, skickat av Lars Von Celsing utan missiv till den svenska ambassaden i Lissabon. 01.06.67: UD, HP1, RA.

36. Ulla Lindström, *Och regeringen satt kvar! Ur min politiska dagbok 1960–1967* (Stockholm 1970) s. 134, 141–143; Ekengren (2005) s. 162–164.

37. Presskampanj mot Sverige, från ambassaden i Lissabon till UD, A 17.3.67: UD, HP1, RA, Dnr 89, skr.85.

38. Anders Ehnmark, *Angola och Per Westberg: Moçambique* (Malmö 1962) s. 47.

exempelvis så här: ”En flerrasig integration, som förkastar varje tanke på vinningslystna motiv och inspireras av tron på alla människors lika värde och ras.”³⁹ Den portugisiska retoriken ekade av en fingerad men stolt historia, som när Salazar påstod att de mänskliga rättigheterna var något som hade varit inkorporerade i den portugisiska värdegrunden långt före ”proklamationerna från dagens internationella organisationer”.⁴⁰ Men verkligheten såg annorlunda ut och den portugisiska rasretoriken byggde i stället på undantag, den så kallade *assimilado*-politiken.⁴¹ Även de ekonomiska incitamenten för de översjöiska kolonierna var en realitet från början, där 1500-talets handelsstationer i östra Afrika löpte längs kusten som ett pärlband.⁴²

Ambassadörer i skottlinjen

Den aktiva utrikespolitiken kom att få konsekvenser för den svenska diplomatkåren: en konservativ och traditionsbunden yrkesgrupp som ofta tillhörde de mer traditionella ämbetsmannaeliterna i samhället. Å ena sidan upprätthölls detta arv, som historikern Nevra Biltekin visat, genom en socialiseringsprocess in i själva diplomatutbildningen som satte stort värde på kapitalresurser och habitus.⁴³ Å andra sidan menar Gunnar Åselius att flera yngre, politiskt radikala UD-tjänstemän kom att omtolka den rådande världssituationen och därigenom åtnjuta ett betydande inflytande på den svenska utrikespolitiken.⁴⁴ Detta kan tolkas som att UD genomgick en inre transformation under 1960- och 1970-talen. En förändringsprocess i vilken äldre normer och värderingar om hur det diplomatiska arbetet skulle utföras krockade med den omtolkning av världspolitiken som Sveriges aktiva utrikespolitik innebar. Den ideologiska och kulturella spänningen inom UD gav upphov till svårhanterliga situationer och då främst för de utstationerade svenska diplomaterna. Ett av de mest kända exemplen på denna spänning, som var ett resultat

39. Ehnmark & Westberg (1962) s. 52.

40. Ehnmark & Westberg (1962) s. 55.

41. För mer om den portugisiska ras- och *assimilado*-politiken, se Humbaraci & Muchnik (1974) s. 108–113.

42. A.R. Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire: From Beginnings to 1807* (Cambridge 2009) s. 143–144.

43. Nevra Biltekin, *Servants of Diplomacy: The Making of Swedish Diplomats, 1905–1995* (Stockholm 2016) s. 141–142, 191.

44. Gunnar Åselius, *Vietnamkriget och de svenska diplomaterna 1954–1975* (Stockholm 2019) s. 528.

av skillnaderna mellan den operationella svenska utrikespolitiken och den utrikespolitiska retoriken, är Harald Edelstam och hans agerande under militärkuppen i Chile 1973. Där han tvärtemot UD:s direktiv och direkta order påbörjade sin räddningsaktion av politiska flyktingar.⁴⁵

Under 1965–1972 var två ambassadörer stationerade i Lissabon. Den förste, Gunnar Dryselius, har vi mött tidigare. Han efterträddes sedermera av diplomaten och Shadhili-sufisten Karl Fredrik Almqvist. Dessa två yrkesdiplomater kom sedan att efterträdas av den socialdemokratiska partiveteranen och mångårige justitieministern (1959–1969) Herman Kling. Utnämningen av Kling var en i raden som skedde på andra urvalskriterier än tidigare. De partipolitiska utnämningarna som började med Alva Myrdal 1956 möttes till en början av UD:s personalförening med en fruktan över att det skulle underminera yrkesdiplomaternas betydelse.⁴⁶ Det är ett rimligt antagande att utrikesministern och polchefen ville ha en mindre bångstyrig – och från socialdemokratiskt håll en mer ideologiskt förtrogen – man på plats i Lissabon. Politiseringen i och med ambassadörbytet var något som den sovjetiska, portugisiska och spanska ambassadören i Stockholm hade framfört personligen till den nyutnämnde Kling. De menade att hans utnämning ”måste innebära att Sverige avsåg att aktivera sin av dem noga följda politik vis-à-vis Portugal”.⁴⁷

Före Klings utnämmande hade flera konflikter och meningsskillnader utbytts mellan ambassadörerna och UD. Efter konseljpresident Salazars plötsliga insjuknande i september 1968 fick Dryselius motta kritik från sitt hemland på grund av att han fullföljt sin diplomatiska plikt och besökt den portugisiska diktatorn på sjukhuset. UD hörde av sig till Dryselius angående riktigheten i ett uttalande från Folkpartiets ungdomsförbund (FPU), genom vilket de kritiserade den svenska representanten för att ha deltagit i ”kryperier för diktatorer och diktaturregimer” samt att ”vår ambassadör får inte tillåtas markera en hållning som kan tolkas som ett accepterande av diktaturpolitiken i Portugal”.⁴⁸ På detta svarade

45. Ingemar Lindahl ”Harald Edelstam”, i Gunnar Arteus & Leif Leifland (red.), *Svenska diplomatprofiler under 1900-talet* (Stockholm 2001) s. 389–392; Aryo Makko, *Ambassadors of Realpolitik: Sweden, the CSCE and the Cold War* (New York 2017) s. 217.

46. Åselius (2019) s. 172.

47. Till Polchefen och utrikesrådet Wachtmeister från Herman Kling, från ambassaden i Köpenhamn till UD, 20.12.72: UD, HP1, RA, Dnr: 164.

48. Från Pressbyrån, Från UD till ambassaden i Lissabon, 10.10.68: UD, HP1, RA, Dnr: 11v.

Dryselius att det ingick i diplomatisk och protokollär hövlighet att fråga sig för om konseljpresidentens hälsa genom besök på sjukhuset. Men att det även var försvarbart på grund av den informationsintressanta situationen. Som svar till FPU tyckte Dryselius torrt at UD skulle hänvisa till "protokoll och självklar form av tjänsteutövning utan spår av politisk 'markering'".⁴⁹ Det är intressant att man på UD kände det nödvändigt att försäkra sig om FPU:s påståenden var riktiga, de kände definitivt till vilken diplomatisk kutym som var rådande. Det är märkbart att Dryselius tillit för det politiserade UD hade börjat svikta en aning. Detta visade sig när Salazar blev märkbart sämre och den diplomatiska personalen utgick ifrån att han låg på sin dödsbädd. Dryselius anordnade således då ett trevägssamtal med sin norska och danska kollega om hur man skulle tänkas hedra den portugisiska diktatorn: skulle det vara genom en gemensam blomsterkrans, skulle statsministrarna göra ett gemensamt uttalande och i sådant fall hur skulle det skrivas så pass intetsägande att varken portugiser eller hemmaopinion skulle reagera förtörnat på det?⁵⁰ Denna gång hade ambassadörerna tur och Salazar överlevde ytterligare några år och när han väl dog hade Marcelo Caetano tagit över sedan länge.⁵¹

Detta utgör ett bra exempel på hur ett analysverktyg från ny diplomatisk historia kan vidga vår förståelse för de diplomatiska förbindelserna. Susanna Erlandsson och Sari Nauman har fokuserat på begreppet *tillit* och hur diplomati är i en ständig förhandling mellan tillit och misstro. En förhandling som existerar mellan de olika diplomatiska aktörerna, både internt och externt gentemot den egna och främmande statsmakten. Detta medför att det diplomatiska tillitsbyggandet är beroende av flera bedömningar från aktörernas sida. Inte bara bedömningen av motpartens uppriktighet, utan även motpartens statsmakt måste bedömas och hur dessa står i relation till varandra.⁵² I fallet med Salazars möjliga hädangång finns ett tillitsbyggande anslag gentemot de norska och

49. För kabinettsekr. Anledning pressbyrå chiffer 11, 10.10.68: UD, HP1, RA, Dnr: 41B.

50. "Samtal med de nordiska ambassadörerna", från ambassaden i Lissabon till UD, 17.10.68: UD, HP1, RA, Dnr: 41B.

51. Hela den samlade västerländska diplomatikären i Lissabon kom senare samma år att träffas för att diskutera begravningsarrangemang och svårigheterna att få tillförlitlig information angående Salazars hälsa av de portugisiska myndigheterna, se Filipe Ribeiro de Menezes, *Salazar: A Political Biography* (New York 2009) s. 605.

52. Tillit (*trust*) är ett begrepp som utvecklats inom samhällsvetenskaperna som i Susanna Erlandssons och Sari Naumans skepnad tar formen av trepartsrelation, som är beroende av de aktörer som deltar och det objekt som tilliten berör: Erlandsson & Nauman (2019) s. 12–13.

danska ambassaderna som kontrasterade den misstro som fanns framför allt mot hemmaopinionen, men även att UD skulle tänkas påverkas av densamma. Att de portugisiska reaktionerna hamnade längst ned på prioriteringslistan är anmärkningsvärt. Det kan tänkas att deras tidigare höga tonläge hade en avtrubbande effekt på de svenska diplomaterna.

Dryselius återkommer flertalet gånger i sina rapporter och handskrifter hem till UD, ofta adresserat till UD:s politiska chef Wilhelm Wachtmeister, att det öppet deklarerade stödet från den svenska regeringen till befrielseörelserna och socialisternas underjordiska rörelse *de Port* i slutändan kunde vara en björntjänst för den portugisiska oppositionen.⁵³ Dryselius var däremot alltid försiktig i sin kritik av sina överordnade och formulerade den ofta som en fråga eller med en tillsynes ironisk glimt. Ett exempel var när han på grund av en flera veckor lång handelsblockad av svenska och norska handelsskepp i Luanda behövde redovisa lasten, som till viss del skulle till PAIGC, varpå han så att säga glömde nämna fyra Volvobilar. När han rapporterade detta tillbaka till UD var han noga med att påpeka att han utelämnat fordonen i sin rapport till de portugisiska myndigheterna, eftersom det var oklart om de kunde passera som "humanitär hjälp".⁵⁴

Sedan Dryselius lämnat tjänsten i Lissabon 1970 blev han efterträdd av K.F. Almqvist som under sin korta tid som ambassadör ideligen hamnade i konflikt med UD. Almqvist berättar i sin korrespondens med UD om sitt första möte med konseljpresidenten Marcelo Caetano, som tog över efter Salazars insjuknande i slutet av 1968. Caetano hade beklagat sig över den svenska regeringens attityd i kolonialfrågan, men hade tillagt, att på grund av den förre svenske ambassadören Dryselius diplomatiska skicklighet och personlighet, hade det portugisiska agerandet inte blivit kraftfullare under flertalet akuta kriser.⁵⁵

Förutom de rapporter, handbrev och missiv som Almqvist skrev under sin tid som ambassadör skrev han en rad personliga depescher till utrikesministern. I augusti 1971 skickade Almqvist den första personliga depeschen som bestod i en förtrolig vädjan till utrikesminister Krister Wickman, om att försöka ändra den svenska utrikespolitiken gentemot

53. Chiffertelegram från Lissabon, från ambassaden i Lissabon till UD, 9.10.69: UD, HP1, RA, Dnr: 41B.

54. "Brådskanie", från ambassaden i Lissabon till UD, 29.10.69: UD, HP1, RA, Dnr: 41B.

55. Samtal med konseljpresident Marcello (sic!) Caetano. Från ambassaden i Lissabon till UD. 08.07.71: UD, HP1, RA, Ink. 1317.

Portugal och reparera de diplomatiska relationerna länderna emellan. Almqvist menade att det var problematiskt och naivt av den svenska regeringen att tro att man kunde uppehålla vanliga diplomatiska relationer med Portugal samtidigt som den förde en allt mer omfattande biståndspolitik. Han skrev vidare vad han menade var den svenska kvalitativa positionen, strikt humanitär hjälp på folkrättslig grund, snarare kunde liknas vid en kvantitativ position: materiell hjälp i större omfattning med fara för kränkning av interventionsprincipen. Almqvist menade att den svenska regeringens bistånd till befrielseörelserna gav upphov till en substitutionseffekt, det vill säga bytet av konsumtionen av en vara mot en annan, i detta fall att humanitär hjälp i form av medicin och proviant lösgjorde medel till införskaffandet av vapen. Han vädjade avslutningsvis till Wickman om en försiktigare utrikespolitik och ett varmare diplomatiskt förhållande till Portugal. På grund av rådande omständigheter "är det skäl att fråga sig om och på vad sätt vi kan bibehålla diplomatiska relationer med Portugal".⁵⁶

Ungefär två veckor senare fick Almqvist svar av kabinettsekreterare Ole Jödahl, där han menade att all humanitär hjälp går under en antagen FN-resolution, och skulle ses som en del av Sveriges FN-engagemang. Jödahl fortsatte med att bryskt tillrättavisa Almqvist: "Slutligen anser vi inte, att de av Dig anförda skälen varför Sverige borde intensifiera sina [...] förbindelser med Portugal är övertygande. Tvärtom förefaller det oss av [...] utrikespolitiska skäl naturligt att bibehålla dessa på hittillsvarande relativt kyliga nivå." Jödahls hypotes gick ut på att om Portugal ville vidta unilaterala åtgärder mot Sverige var det Portugal som skulle hamna på den förlorande sidan, eftersom det var svensk industri som var engagerad i Portugal och inte tvärtom.⁵⁷

I ett senare missiv som Almqvist skickade till utrikesministern och toppskiktet på UD, som återigen behandlade de dåliga svensk-portugisiska relationerna, vilket han begärde skulle skickas till en rad andra beskickningar fick ett negativt svar. På detta tilltag återkom Wachtmeister att de inte givit skriftväxlingen den normala spridningen – det vill säga den stannade hos UD. Han fortsatte att förklara att "[d]et rör sig här om

56. De svenska-portugisiska relationerna, från ambassaden i Lissabon till UD (specifikt utrikesminister Krister Wickman), 26.08.71: UD, HP1, RA, Dnr: 36/216.

57. De svensk-portugisiska relationerna, från UD till ambassaden i Lissabon, 17.09.71: UD, HP1, RA, Dnr: 69.

Sveriges fastlagda politik, och jag tror inte det skulle tjäna något konstruktivt syfte att inbjuda våra beskickningar till en diskussion härom i denna form”.⁵⁸

Dagen innan Almqvist avslutade sin tvååriga tjänst som ambassadör i Lissabon skrev han ännu ett förtroligt brev till utrikesminister Wickman. Här reflekterade Almqvist över den rådande situationen och yttrade återigen sina åsikter om en mer återhållsam svensk utrikespolitik. Den återhållsamhet som Almqvist förordade grundades på en undran om hur realistiskt det var för befrielseörelserna att uppnå självbestämmande genom väpnad kamp, och varnade för inbördeskrig och blodig ödeläggelse. En annan risk som han såg som överhängande var att om Portugal skulle lämna sina kolonier, fanns det en risk att de vita grupperingar som fanns i Moçambique och Angola skulle kunna alliera sig med Rhodesia och Sydafrika. På så vis skulle de försöka bygga upp ett apartheid-system i de forna kolonierna med militär hjälp från ovan nämnda stater. Avslutningsvis pläderade han för att Sverige även fortsättningsvis skulle påtaga sig medansvaret för dessa stater då de väl blivit självständiga och att de då måste få de nödvändiga medlen för att lösa de ekonomiska, politiska och administrativa problem som då kommer uppstå.⁵⁹ På denna skrivelse bemödade sig UD inte ens att svara. Det ska också tilläggas att utrikesministern aldrig svarade på Almqvists skrivelser, det är rimligt att antaga att de flesta av dessa depescher inte ens nådde fram till sitt ämnade mål.

Korrespondensen mellan Herman Kling och UD var av en helt annan natur där ambassadören tydligt delade det synsätt som förmedlades av hans överordnade. Det ska också tilläggas att Portugals motvilja mot Sverige avtog en bit in på 1970-talet. Flera förklaringar går att hitta till detta: dels började de interna oroligheterna, som ledde fram till *Estado Novo*-republikens fall i nejlikornas revolution 1974, bli alltmer svårhanterliga för Portugals ledargarnityr, dels började andra västländer sätta press på Portugal, bland annat NATO-medlemmarna Norge, Danmark och Nederländerna.⁶⁰

58. De svensk-portugisiska relationerna, från UD till ambassaden i Lissabon, 3.1.72: UD, HP1, RA.

59. Portugal och Afrika, från svenska ambassaden i Lissabon till UD (specifikt utrikesminister Krister Wickman), UD, 30.11.72: UD, HP1, RA, Dnr 37/315.

60. Rui Lopes, "Accommodating and Confronting the Portuguese Dictatorship within NATO 1970–4", *The International History Review* 38 (2016) s. 519–520; Under några veckor 1970

Avslutande reflektion

Genom att anlägga ett bredare perspektiv på den svenska diplomati-historien kan geografiskt begränsade relationer som de svensk-portugisiska visa upp en ny sida av den svenska aktiva utrikespolitikens realpolitiska svårigheter. Som Lazzarini påpekat består diplomati av förhandlingar, informationssamlade, representation och kommunikation. I denna essä har vi sett prov på allt detta, men även att förhandlingar inte enbart skedde med utländska stater utan även inom det egna departementet. Även hur den diplomatiska representationen skulle utföras var under förhandling med UD i fallet Portugal. Den svenska utrikespolitikens idealistiska *modus operandi* hamnade således i konflikt med både den mer pragmatiska handelspolitiken och det diplomatiska protokollet.

Den portugisiska presskampanjen gentemot Sverige är intressant i och med att det var berättelsen om Sverige, skildrat i två olika perspektiv, som stod emot varandra. Den portugisiska versionen av denna berättelse är egentligen ganska lik den svenska fast genom ett fascistiskt och katolskt seende. Där fri kärlek blev till incest, nudism och gruppsexbröllop; där den altruistiska självbilden blev i den portugisiska blicken till en nykolonial ekonomisk doktrin; där arvet av bofasta fria män blev till den psykiska sjukdomen frihetsdelirium. I ett nutida perspektiv är det lätt att se vilken Sverigebild som gick vinnande ur den striden, även om den moraliska utrikespolitiken har ifrågasatts inom forskningen.⁶¹

Den aktiva utrikespolitik som Sverige bedrev gentemot Portugal under 1960-talet och fram till nejlikornas revolution 1974 försatte de svenska diplomaterna, och i synnerhet ambassadören, i en svår arbetssituation. Där Dryselius balanserade sin roll som ambassadör så skickligt att han till och med fick beröm av den portugisiska konseljpresidenten Caetano, samtidigt som han hade en oftast fullt fungerande relation med UD. Kling och Almqvist utgjorde däremot varandras motsatser. Baserat på korrespondensen mellan UD och Lissabon går att se hur yrkespolitikern Kling var medgörlig medan yrkesdiplomaten gjorde utspel och påstod

kom Holland få rollen i stället för Sverige att vara Portugals "strykpojke nr 1", eftersom utrikesminister Joseph Luns under ett besök i Der es Salaam hade uttryckt sitt stöd till FRELIMO och beklagat att på grund av medlemskapet i NATO de inte kunnat följa Sveriges exempel och lämna direkt hjälp till befrielseströrelserna. Portugisisk irritation gentemot Holland, från Lissabon till UD, 6.3.70: UD, HP1, RA, Dnr 36/51.

61. Exempelvis Ann-Sofie Nilsson, *Den moraliska stormakten: En studie av socialdemokratiens internationella aktivism* (Stockholm 1991) s. 8; Åselius (2019) s. 529.

att ambassadören inte längre utgjorde en fungerande institution, utan att de endast var där av rent protokollära skäl.

Möjligen längtade både Almqvist och portugiserna tillbaka till en tid då de diplomatiska idealen såg annorlunda ut, där den hemliga diplomatin fördes bakom kulisserna, av män iklädda spetsmanschetter som talade med sammetston. Den äldre Almqvist hade svårt att förhålla sig till den nya svenska utrikespolitiken samtidigt som det är uppenbart att man från UD:s håll inte hade några planer på att göra arbetet lättare för diplomaterna i Lissabon. Genom att fokusera på just sådana kulturella och ideologiska aspekter i källmaterialet erbjuder ny diplomatisk historia ett nytt och fördjupat perspektiv. Därigenom kan händelser och relationer sätta diplomatikåren och dess arbete i nytt ljus. För att sätta essän i ett forskningsperspektiv så kan vi återgå till Gunnar Åselius, som menar att en stor del av den svenska diplomatikåren under 1960-talet kom att både anamma och påverka den aktiva utrikespolitikens retorik.⁶² Aryo Makko ger vidare några exempel på diplomater som omfamnade den aktivistiska retoriken och därmed kom att hamna i konflikt med sina mer realpolitiska och pragmatiska överordnade – specifikt när det kom till relationernas med Sovjetunionen.⁶³ Ambassadörerna Dryselius och Almqvist och deras förhållande till UD visar dock upp en annan bild. Där de på grund av sina idéer om det diplomatiska protokollet hamnar i svaromål och konflikt med sina överordnade. Det är även uppenbart vilken skillnad på manöverutrymme man från svenskt håll kunde kosta på sig gentemot Portugal jämfört med den stora grannen i öst. Gränsen för vad som var möjligt i svensk aktiv utrikespolitik gick således, som Makko visat, vid svensk säkerhetspolitik som främst bestod i relationerna med Sovjetunionen.⁶⁴

När detta skrivs är det 46 år sedan Moçambique blev självständigt och i Sverige har utredningen om Palmemordet lagts ned efter 34 år. Men i Maputo – där jakaranda- och akacia-träden står givakt kring de vida avenyerna som utgör stommen i dess eklektiska arkitektur – finns fortfarande spåren av svensk utrikespolitik. En utrikespolitik som kom att förära Olof Palme sin egen gata. Ett sista adjö till Palme, vars personliga vänskap med många afrikanska ledare liksom det svenska biståndet till

62. Åselius (2019) s. 175–184.

63. Makko (2017) s. 217.

64. Makko (2017) s. 234.

de afrikanska befrielseörelserna alltjämt levde kvar 1986. Men bortsett från Palmes ställning visar denna episod i svensk utrikespolitik vilka konsekvenser en idealistisk retorik och politik kunde få för både mellanstatliga relationer och för diplomaterna i de berörda länderna. Detta är ett perspektiv som ofta inte framkommer i forskningen om den svenska aktiva utrikespolitiken. Således vill jag med denna essä visa på de möjligheter som finns i UD:s arkiv och hur vidare studier av detta kan öppna upp för en ny förståelse för hur den utrikespolitiska dynamiken såg ut under denna tid.